УДК 331

Роман ЧОРНИЙ
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін Нововолинського факультету,
Тернопільський національний економічний університет

СЕРЕДОВИЩЕ НОВІТНІХ ПРОСТОРОВИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Аналізуються новітні просторові форми організації суспільства, зокрема технопарки, технополіси, наукогради та інші. Розкриваються особливості їх функціонування та специфіка як середовища концентрації й розвитку трудового потенціалу. Акцентується увага на нагальному вирішенні питання здійснення переходу до інтелектуально-інформаційної моделі розвитку національної економіки на основі збалансованості глобального, національного, регіонального, місцевого розвитку трудового потенціалу в межах конкретної просторової форми.

Ключові слова: *трудовий потенціал, просторові форми організації суспільства, інтелектуально-інформаційна модель розвитку національної економіки.*

Дослідження новітніх просторових форм організації суспільства як середовища концентрації трудового потенціалу та його розвитку є актуальним щонайменше з двох причин. По-перше, з'являються особливі вимоги до якісно-кількісних характеристик трудового потенціалу. По-друге, носії трудового потенціалу в таких формах мають можливість жити в кращих умовах порівняно з іншими поселеннями, отримувати більші доходи, мати доступ до інноваційних концепцій, технологічних знань, що дозволяє активно розвивати креативну складову у структурі трудового потенціалу.

Однією із апробованих новітніх просторових форм організації суспільства як середовища концентрації трудового потенціалу можна вважати технопарки, технополіси, наукогради тощо.

Технопарк як сучасна організаційна форма взаємодії науки, освіти, техніки та виробництва є локомотивом створення науково-інноваційних комплексів, орієнтованих на розробку та впровадження у виробництво науково – технічних досягнень у передових і наукомістких галузях економіки. Системотворчою основою утворення та функціонування технопарків виступає замкнутість циклу продукування технологічних інновацій на принципі поєднання зусиль освітніх університетських комплексів, науково-дослідних центрів, конструкторсько-виробничої бази великих промислових компаній.

Так перший у світі технопарк «Силіконова долина», створений ще у 50-х роках XX століття, переслідував мету комерціалізації розробок Стенфордського університету у США та сконцентрувався на проривному розвиткові мікроелектроніки у взаємодії із провідними підприємствами-виробниками [10]. На сьогодні «Силіконова долина» є найбільшим у світі технопарком та просторово окреслюється як науково-промислова агломерація.

Разом із соціальною метою [4] - зменшення рівня безробіття в окремих депресивних районах, створення та функціонування технопарків супроводжується також розбудовою виробничої та фінансової інфраструктури, що сприяє зростанню загальної зайнятості. Однак, оскільки специфіка створення та функціонування технопарків пов'язана здебільшого із високими технологіями (електронні, інформаційні, хімічні, біотехнологічні), у структурі зайнятості є відчутний дисбаланс у реалізації потенціалу праці менш кваліфікованою частиною працездатного населення, зокрема тими, що не належать до наукової чи науково-виробничої сфери.

Національний рух зі створення технопарків фактично було розпочато із прийняттям Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» у 1999 році. Законом було визначено правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інноваційної діяльності технологічних парків "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка" (м. Київ), "Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона" (м. Київ), "Інститут монокристалів" (м. Харків), "Вуглемаш" (м. Донецьк), "Інститут технічної теплофізики" (м. Київ), "Київська політехніка" (м. Київ), "Інтелектуальні інформаційні технології" (м. Київ), "Укрінфотех" (м. Київ), "Агротехнопарк" (м. Київ), "Еко-Україна" (м. Донецьк), "Наукові і навчальні прилади" (м. Суми), "Текстиль" (м. Херсон), "Ресурси Донбасу" (м. Донецьк), "Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій" (УМБІЦЕНТ) (м. Одеса), "Яворів" (Львівська область), "Машинобудівні технології" (м. Дніпропетровськ) [5].

Досвід функціонування технопарків в Україні сьогодні, на жаль, не можна вважати абсолютно успішним. Хоча технопарки є чи не єдиними реально діючими інноваційними структурами в державі, вони не виконують консолідуючої функції, не сприяють створенню підприємницьких інноваційних структур та не претендують на роль регіональних центрів розвитку інноваційної діяльності [7]. Брак фінансування та законодавчо-правова нестабільність не лише негативно позначаються на кінцевих результатах діяльності технопарків, але і сприяють тому, що талановиті висококваліфіковані кадри (особливо молоді) надають перевагу реалізації власного потенціалу у закордонних інноваційних

© Роман Чорний, 2012

структурах, а не у вітчизняних.

Територіальним зрізом центрів концентрації виникнення та впровадження новітніх технологій та інновацій виступають технополіси. Останні просторово об'єднують науково-дослідні установи, фінансово-кредитні інститути, інноваційні фонди, великі промислові компанії, консультаційно-інформаційні та обчислювальні центри в межах промислово-наукових зон і є найвищою формою інтеграції людини, науки, техніки та інформації.

Формування та розвиток технополісів передбачає прискорене упровадження новітніх технологій. Вони безпосередньо пов'язані також із досягненням цілей та загальнонаціональних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Так яскравим прикладом досягнення синергії у розвитку є практика запровадження технополісів у Японії. За підтримки уряду у країні активно реалізовується програма створення в малих містах зон новітніх технологій, метою яких є піднесення економіки на вищий шабель технологічного розвитку та одночасне стимулювання розвитку периферійних префектур. Технополіси, що розташовуються у районах зі слабким розвитком наукомістких виробництв, на базі університетів у досить короткий період часу перетворюються у міста, навколо яких накопичується потенціал найбільш кваліфікованих працівників та дослідників.

Головною метою технополісів є провадження прикладних наукових досліджень та комерціалізація їхніх результатів. Така просторова форма організації суспільно-економічного життя є місцем, де у атмосфері творчості, ініціативності, креативності, змагальності найповніше мають змогу втілитися якісні складові трудового потенціалу. Попри усі позитиви для якісних характеристик трудового потенціалу, у середовищі технополісів, подібно, як і у технопарках, переваги застосування отримують, як правило, висококваліфіковані кадри, у той час, як відчутним є брак місткості ринку праці для працівників ненаукомістких професій та меншої кваліфікації.

Інноваційною просторовою формою концентрації трудового потенціалу виступають також наукогради. Поняття наукограду з'явилося на початку 1990-их рр. і початком свого існування завдячує тенденціям загальносвітового розвитку останніх десятиліть, домінантою яких є визначальний вплив науки та технологій на світовий та національні соціально-економічні поступи. Новітня організаційно-правова форма функціонування провідних наукових центрів у просторовій формі наукограду забезпечує збереження та розвиток унікального наукового потенціалу та суттєво докладається до регіонального та національного соціально-економічного зростання загалом.

Наукогради як споріднена з технополісами, технопарками новітня інноваційна форма концентрації трудового потенціалу основою власного розвитку має науково-виробничий комплекс. Російський досвід їх функціонування, зокрема, пропонує визначати їх як муніципальне утворення з містоутворюючим науково-виробничим комплексом, що є сукупністю організацій, які здійснюють наукову, науково-технічну, інноваційну діяльність, експериментальні розробки, випробовування, підготовку кадрів відповідно до державних пріоритетів розвитку науки і техніки [8; 9]. Для наукоградів характерна як висока концентрація інтелектуального потенціалу, так і замкнутість усього циклу від отримання наукового знання до конструкторського опрацювання та промислової реалізації [1]. Спеціалізація містоутворюючого підприємства визначає також спеціалізацію наукограду як моноспеціалізованого міста, хоча практичне поєднання в окремих містах розвитку двох-трьох основних напрямків спеціалізації на їх основі дозволяє означити останні як поліорієнтовані міста. Оскільки містоутворюючі підприємства більшості наукоградів виконують не лише науково-дослідні функції у галузі авіації, космосу, атомного комплексу, приладобудування, генно-інженерної індустрії тощо, але й військово-промислові функції та здійснюють окрему діяльність, що пов'язана з необхідністю дотримання державної таємниці з метою охорони національної безпеки, більшість наукоградів є закритими територіальним утвореннями.

Розглядаючи наукогради як новітню інноваційну просторову форму концентрації трудового потенціалу, слід зауважити, що ці спеціальні територіальні утворення, забезпечуючи високоінтелектуальне середовище діяльності, сприяють найперше розвиткові психоемоційних, когнітивних, професійно-кваліфікаційних характеристик, якостей та можливостей носіїв праці, зокрема містоутворюючої ланки населення – науково-інженерних працівників високої кваліфікації. Високий освітній рівень містян наукоградів, особлива інтелігентна атмосфера спілкування та специфічні життєві позиції у мешканців сприяють згуртованості науково-інженерної громадськості, що знаходить своє втілення також у територіальній відособленості наукоградів, ментально та просторово віддалених від мегаполісів та великих промислових центрів.

Розвиткові трудового потенціалу в частині відтворення освітньо-кваліфікаційних характеристик, якостей та можливостей носіїв праці сприяє також наявність розвиненої власної навчально-виховної бази із підготовки висококваліфікованих спеціалістів за відповідними профілями спеціалізації містоутворючих підприємств. Однак вузькість ринку праці та слабкий розвиток інших, окрім науково-технічної, сфер діяльності на перший план висуває проблеми забезпечення професійної зайнятості висококваліфікованих працівників на можливої професійної переорієнтації спеціалістів в умовах криз соціально-економічного розвитку. Як зазначається у [3], особливістю наукоградів є, власне, висока концентрація кваліфікованих працівників близьких професій і вузьких спеціальностей, аж до унікальних, що у ринкових умовах негативно відображається на мобільності науково-інженерних кадрів, можливостях їх професійного використання в інших сферах. Окрім того, ці негативні тенденції посилюються і у зв'язку з існуванням суттєвого дефіциту спеціалістів вищої менеджерської ланки, що здатні стати провідними суб'єктами сприяння створенню нових та проривному розвиткові наявних наукомістких виробництв та супровідних ринкових інфраструктурних інститутів та науково-бізнесових центрів.

Не дивлячись на те, що інноваційно-креативне середовище наукоградів сприяє притоку молодого наукового покоління та, відповідно, усуває перелік медико-фізіологічних проблем, пов'язаних із загальнонаціональним тенденціями старіння

продуктивного прошарку населення, наукограді як новітня інноваційна просторова форма концентрації трудового потенціалу все ж не покриває достатньою мірою усіх потреб щодо відтворення та розвитку демографічно-біологічних характеристик, якостей та можливостей носіїв праці.

Насамперед специфіка праці на багатьох містоутворюючих підприємствах наукоградів (особливо зорієнтованих на розробки військово-промислового профілю) характеризується високим рівнем небезпеки та напруги, що у сукупності із вузькістю мережі лікувально-профілактичних закладів не сприяє формуванню міцного фонду здоров'я, та через інші ціннісно-психологічні позиції щодо сприйняття інституту сім'ї та чисельності дітонародження т. зв. «успіхоорієнтованого» молодого населення наукоградів досить неоднозначно відбивається на показниках демографічної ситуації в цих спеціальних територіальних утвореннях. Окрім того, з огляду на високі адаптивні та мобільні характеристики значна частина молодих носіїв науково-технічного потенціалу користається із ситуації пожвавлення потоків міжнародної трудової міграції в умовах світової конкурентної боротьби за високоінтелектуальні кадри, та надає перевагу реалізації власного потенціалу на більш оплачуваних ринках праці.

У переліку спеціалізованих організаційних форм концентрації трудового потенціалу в окрему категорію виокремлюються такі форми, як вільні (спеціальні) економічні зони, території пріоритетного розвитку тощо.

Вільні економічні зони створені у більш ніж 80 країнах, зокрема в США, Японії, Німеччині, Великій Британії, Польщі, Угорщині, Болгарії, Росії, Китаї тощо. Вони формуються, як правило, у припортових містах, поблизу основних залізниць та автомагістралей, регіонах із значним рекреаційно- туристичним потенціалом, а також в окремих промислових пунктах та регіонах.

Законодавчо визначені території, на яких створюється та діє спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок використання і дії законодавства, окрім забезпечення належних економіко-правових умов для концентрованого залучення іноземних інвестицій, інтенсивного впровадження передових технологій, розбудови сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури, отримують вагомі передумови для ефективнішого використання трудового потенціалу, появи нових робочих місць та підготовки кваліфікованих кадрів.

Зокрема, із залученням до роботи на підприємствах зони іноземних працівників, національному працівнику надається можливість вивчати кращий іноземний досвід; контрактна основа оплати праці без механізмів обмеження заробітної плати у спеціальній (вільній) економічній зоні створює ряд переваг, що у сукупності сприяє притоку трудових ресурсів на відповідні території [6].

Так на території України з 1999 до 2004 року було створено 11 СЕЗ і в дев'яти регіонах запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності (ТПР) [2]. Однак у 2005 році були скасовані пільги зі сплати податку на прибуток і ПДВ для суб'єктів, які реалізують інвестиційні й інноваційні проекти в СЕЗ і ТПР, що істотно загальмувало подальший розвиток цих організаційних форм.

Проведений огляд просторових форм організації суспільства як середовища концентрації трудового потенціалу та їх впливу на останній дозволяє констатувати, що жодна із розглянутих форм не забезпечує усіх вимог щодо найоптимальнішого якісно-кількісного процесу формування, використання та розвитку трудового потенціалу.

У одних формах (як-от: ідея ідеального середньовічного міста) існують перманентні умови для особистісної реалізації потенціалу праці та відсутні можливості щодо розвитку когнітивно-психологічних характеристик, у той час, як інші просторові форми (як-от: великі міста, технополіси), найповніше сприяючи розвиткові таких характеристик, блокують якісне зростання інших складових трудового потенціалу (демографічно-біологічних, морально-етичних характеристик, якостей, можливостей носіїв праці).

Через потребу у негайній активізації процесів якісно-кількісно формування, використання та розвитку трудового потенціалу нагальним постає питання здійснення переходу до інтелектуально-інформаційної моделі розвитку національної економіки на основі збалансованості глобального, національного, регіонального, місцевого розвитку трудового потенціалу в межах конкретної просторової форми.

Інноваційна модель розвитку трудового потенціалу має сприяти зростанню попиту на висококваліфіковані кадри та повинна стати суттєвим поштовхом до створення нових організаційних форм у комплексі «людина – наука – інновація – виробництво». Однак для того, щоб існуючий національний ресурс праці генерував проривні інноваційні ідеї з метою їх подальшого застосування у виробництві товарів та послуг, необхідно створити підгрунтя для реалізації його інноваційних можливостей.

Належні умови відтворення та розвитку трудового потенціалу детермінуються темпами та результативністю вирішення ключових проблем його сучасного кризового стану. Насамперед іде мова про узгодження якості професійно-освітнього та кваліфікаційного рівня працівників відповідно до потреб ринку праці, заробітної плати та реальної вартості робочої сили на ринку праці, досягнення розумних пропорцій міграційного сальдо, вирівнювання демографічних показників трудового потенціалу.

Список літератури

1. *Агирречу, А. А. Особености формирования наукоградов России [Текст] / А. А. Агирречу // Проблемы урбанизации на рубеже веков / Отв. ред. А. Г. Махрова. – Смоленск : Ойкумена, 2002. – С. 133-144.*
2. *Вільні економічні зони в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ktu.gov.ua*
3. *Гривина, И. В. Особенности социально-экономического развития монопрофильных городов различных типов. Наукограды [Текст] / И. В. Гривина // Пути активизации социально-экономического развития монопрофильных городов России. – Вып. 54. Библиотека местного самоуправления . – М.: «МОНФ», 2004. – С.94-108.*
4. *Економічна енциклопедія [Текст] : У трьох томах. Т.3 / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.*
5. *Про спеціальний режим інноваційної діяльності*

технологічних парків [Електронний ресурс] : закон України від 16 . 07.1999 р. № 991-XIV.– Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua

6. *Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон [Електронний ресурс] : закон України № 2673-XII від 13.08.1992 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.*
7. *Мазур, А. А. Технологические парки Украины – достижения и проблемы [Електронний ресурс] / А. А. Мазур, Н. В. Осадчая. – Режим доступу: http://iee.org.ua.*
8. *О мерах по развитию наукоградов как городов науки и высоких технологий [Електронний ресурс] : указ Президента РФ от 07.11.97 № 1171. – Режим доступу: http://infopravo.by.ru.*
9. *О статусе наукограда Российской Федерации [Електронний ресурс] : федеральний закон от 07.04.99 №70-ФЗ. – Режим доступу : http://mon.gov.ru.*
10. *Sturgeon ,T. J. How Silicon Valley Came to Be [Електронний ресурс] / Timothy J. Sturgeon, Massachusetts Institute of Technology. – Режим доступу : http://ipc-lis.mit.edu/ globalization.*

РЕЗЮМЕ

Черный Роман

Среда новейших пространственных форм организации общества как фактор развития трудового потенциала

Анализируются новейшие пространственные формы организации общества, в частности технопарки, технополисы, наукограды и другие. Раскрываются особенности их функционирования и специфика как среды концентрации и развития трудового потенциала. Акцентируется внимание на срочном решении вопроса перехода в интеллектуально-информационной модели развития национальной экономики на основе сбалансированности глобального, национального, регионального, местного развития трудового потенциала в рамках конкретной пространственной формы.

RESUME

Chornyi Roman

The environment of new spatial forms of social organization as a factor in the development of labor potential

The new forms of spatial organization of society have been analyzes. Features of their functioning are determined. The specificity as a medium concentration and development of labor potential is considered. The attention has been paid to the urgent determination of the transition to the intellectual and information model of the national economy through the balance of global, national, regional and local labor potential development within a particular spatial form.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2012 р.